

“Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”nda tədqiqat universitetlərinin yaradılması əsas prioritetlərdən biri sayılır. Lakin bir sıra hallarda tədqiqat universitetləri əsas etibarilə tədqiqat apararı alı məktəb kimi dəyərləndirilir. Təbii ki, biz bu müddəə ilə tam razılaşıırıq, tədqiqat universitetlərində elmi tədqiqatların aparılması xüsusi önəm kəsb edir. Lakin fikrimizcə, tədqiqat universitetini məzmun etibarilə yalnız elmi tədqiqat apararı müəssisə kimi dəyərləndirmək səhv olardı. Axı universitetin fəaliyyət sahəsində tədris prosesi də önəmli yer tutur. Bu müstəvidə tədqiqat universitetində elmi tədqiqat işlərinin auditoriyaya daxil olması da zərurətə çevrilir. Tədqiqatların auditoriyaya daxil olması iki istiqamətdə mümkündür.

Birinci istiqamət: - Tələbələrde tədqiqatçılıq bacarıqlarının aşılanması xidmət edən təlim metodlarının tətbiqi;

İkinci istiqamət: - Məşğələlərdə tələbələrin ən yeni elmi tədqiqat işləri ilə tanış edilməsi;

Üçüncü istiqamət: - Tələbələrin universitetdə aparılan tədqiqat işlərinə cəlb olunması.

Tədris prosesi belə təşkil edildikdə ali təhsil müəssisəsi tədqiqat universiteti vəzifələrini tam yerinə yetirmiş olur.

I məqalə

Universitet modelləri

Universitet modelinin müəyyən edilməsi cəmiyyətin inkişaf səviyyəsi və təhsilin qarşısına qoyduğu tələblərdən asılıdır. Model dedikdə “universitetdə tədris prosesinin idarə edilməsinin təşkili və reallaşması üsulu” nəzərdə tutulur. Universitet modelləri müxtəlif prinsiplərə görə bölünə bilər. Universitetlərin aşağıdakı modelləri ayırd edilir: “Universitet 1.0”, “Universitet 2.0”, “Universitet 3.0”, “Universitet 4.0”.

“Universitet 1.0” modeli çərçivəsində universitetlər əsas diqqəti hər hansı bir ixtisas hazırlığı baxımından zəruri olan biliklərin tələblərə ötürülməsinə yönəldirlər. Bu universitet modeli hələ ilk universitetlər yaradılarkən formalaşmış və uzun dövr ərzində kadr hazırlığı “tələbə nəyi bilməlidir?” sualı müstəvisində həll olunub və zaman - zaman bu kontekstdə öz məzmununu təkmilləşdirir-təkmilləşdirir inkişaf edib.

Haşiyə: İlk universitet 1158-ci ildə İtaliyada “Boloniya hüquq məktəbi”nin nəzdində yaranıb, daha daqıq ifadə etsək, bu təhsil ocağı universitet statusu əldə edib. Lakin buna baxmayaraq, ali təhsil verən məktəblərin tarixi antik dövrdə gedib çıxır. Sonra, V əsrdə Konstantinopolda yaradılmış “Auditorium” adlı məktəblər, XI əsrdə Bağdadda fəaliyyət göstərməyə başlamış “Nizamıyyə” mədrəsəsi ali təhsil müəssisəsi kimi tarixin səhifələrinə düşüb.

Əgər müəyyən dövr ərzində hazırlanan kadrın yalnız ixtisası üzrə əldə etdiyi biliklərin çoxluğu və dərinliyi cəmiyyətin inkişafı baxımından qane edirdisə, zaman keçdikcə, kadrın keyfiyyəti onun daha geniş fənlərə bənzər biliklər əldə etməsinə tələb etdi. Bu məsələ xüsusən ikinci sənaye inqilabından sonra aktuallaşdı. Artıq hazırlanan kadrlara verilən biliklər məzmunu baxımından daha da dərinləşdirildi. Nəticədə “Universitet 2.0” modeli yarandı. Bu modeldə müəllimlər tədris fəaliyyəti ilə yanaşı, həm də elmi tədqiqatlara cəlb olunurdular və apardıqları tədqiqatların nəticələrini dərslərində tələbələrə bölüşürdülər.

III sənaye inqilabından sonra yeni universitet modelləri yarandı. “Universitet 3.0” və “Universitet 4.0” modelləri cəmiyyətin inkişafını şərtləndirən təhsil müəssisəsinə çevrildilər. “Universitet 3.0” modeli məzmunu etibarilə öz sələfindən çox az fərqlənir. Bu təhsil müəssisəsində fərqlilik idarəetmə üsulunda özünü daha çox göstərir, daha səlissə, bu universitet modeli daha çox sahibkarlıq fəaliyyəti ilə aktualdır, orada müəllimlərin elmi-innovativ fəaliyyətinin kommersiya məqsədlərinə xidmət etməsi üstünlük kəsb edir. Universitet rəhbərliyi müxtəlif təşkilatlarla müqavilələr bağlayır, onların sifarişində əsasında müəllimlər tərəfindən müəyyən la-

yihələr yerinə yetirilir. Həyata keçirilən layihələr həm həmin təşkilatın, həm də universitetin inkişafını şərtləndirir. Universitet əldə etdiyi gəlir vasitəsilə müəllimlərin məvaciblərini artırmaqla yanaşı, həm də universitetin maddi-texniki bazasını müasir dövrün tələbləri səviyyəsində qura bilir. Bu ali məktəblərdə təhsilin distant formada təşkilinə də önəmli yer verilir. Sevindirici haldır ki, artıq ölkəmizdə fəaliyyətini bu universitet modeli əsasında qurmağa başlayan universitetlər yaranır.

Ali təhsil sahəsində ən yüksək inkişaf Universitet 4.0 modelində öz təzahürünü tapır. Bəzi müəllimlər bu ali təhsil müəssisəsini Rəqəmsal Universitet kimi də dəyərləndirirlər. Bu universitet modeli III sənaye inqilabından sonra yaransa da, mahiyyəti etibarilə zamanı qabaqlayaraq, IV sənaye inqilabına keçid ərəfəsində daha aktual görünür. Belə ki, süni intellektin formalaşmasında, robototexnikanın inkişafında bu universitet modelinin rolu nəhayət-sizdir.

Universitet 4.0 modelində təhsildə rəqəmsal texnologiyalar, elmi nailiyyətlər və müasir biznesin tələbləri vəhdət təşkil edərək, universitet həyatına daxil olur. Təhsil öz sələflərinin fəaliyyətindən köklü şəkildə fərqlənərək, yeni məzmun kəsb edir. Burada ənənəvi (oxu: əyani) təhsil distant təhsil ilə bir-birini tamamlayır, təhsildə mentorluq və adaptivlik artır, əks-əlaqəyə üstünlük verilir, tələbələr müəllimlərlə birlikdə tədqiqat prosesinə cəlb olunurlar.

Tədqiqat universitetinin özünəməxsusluqları

Tədqiqat universitetinin fəaliyyətində əsasən aşağıdakı istiqamətlər prioritetdir:

- Dövrün tələblərinə uyğun innovativ problemlər istiqamətində tədqiqatların aparılması;
- Tədrisin tələbələrde tədqiqatçılıq keyfiyyətlərinin aşılanması xidmət etməsi;
- Tələbələrin müəllimlərlə birgə tədqiqat prosesinə cəlb edilməsi və s.

Bu fəaliyyət istiqamətlərinin həyata keçirilməsi bir neçə məqsədin reallaşmasına xidmət edir:

- Nəzəri və praktiki biliklərə malik yüksəkixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanması;
- Tələbələrin inkişafı üçün zəruri olan münasib didaktik şəraitin yaradılması;
- Innovasiya proqramları və layihələrinin hazırlanması və həyata keçirilməsi məqsədi ilə müxtəlif elmi və istehsalat müəssisələri ilə əlaqələrin yaradılması;
- Yeni texnologiyaların yaradılması və yeni məhsul növlərinin hazırlanması məqsədilə təhsilin elm və istehsalatla vəhdətinin yaradılması və s.

Müasir dövrün ali təhsil modeli - TƏDQIQAT UNİVERSİTETİ

Hikmət ƏLİZADƏ,
BDU-nun professoru

hər bir vaxt olduğu kimi yenə vəziyyətdən çıxış yolu var. Məsələn, quruluşu dəyişdirilə bilən auditoriyalar yaratmaq olar. Belə auditoriyaları qısa müddət ərzində müəllimin keçəcəyi dərslə təbii edəcəyi metodologiyaya uyğun dəyişdirmək mümkündür.

Haşiyə: Bu gün müəllimin tribunadan mühazirə deməsi və ya seminar məşğələlərində tələbələrin mühazirə mətnini öyrənib danılması artıq tarixin arxivinə düşüb. Universitetlərdə məşğələlərin təşkili texnologiyaları çevik xarakter daşıyaraq, rəngarəngliyi ilə fərqlənməlidir. Bu isə auditoriyanın hansı didaktik imkanlara malik olmasından asılıdır.

Amma universitetlərdə tədris təkə “ağıllı auditoriya”larda və ya laboratoriyalarda təşkil edilməməlidir. Universitetlərdə elmi-tədqiqat institutlarının, layihə təşkilatlarının, konstruktor bürolarının, biznes inkubatorlarının, texnoloji parkların olması da universitet 4.0 modeli çərçivəsində günün tələblərindən birinə çevrilir. Hazırda ali məktəblərimizdə ağıllı auditoriya və laboratoriyaların hazırlanması baxımından müəyyən işlər görülüb. Bəzi ali məktəblərin nəzdində elmi-tədqiqat institutları da fəaliyyət göstərir. Yaxın gələcəkdə universitetlərin nəzdində bu tip müəssisələrin sayının çoxalması nəzərdə tutulur.

Konstruktor büroları və biznes inkubatorları yeni anlayışlardır. Onları universitetlərdə təşkil etmək üçün böyük maliyyə resursları tələb olunmur. Əksinə, konstruktor büroları və biznes inkubatorlarının yaradılması universitetlərin maliyyə resurslarının artırılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Konstruktor büroları sənayenin müxtəlif sahələri ilə bağlı innovasiya texnologiyalı yeni nəsil cihazların yaradılması, texniki avadanlıqların təkmilləşdirilməsi, yeni modifikasiyaların tətbiqi, biznes inkubatorları isə kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanlara fəaliyyətlərini səmərəli qurmaq üçün məsləhətlər vermək, hüquq, mühasibat və s. xidmətlər göstərmək məqsədilə yaradılır. Təbii ki, həm konstruktor büroları, həm də biznes inkubatorları müvafiq ixtisaslarla bağlı kadr hazırlayan fakültələrin nəzdində də yaradıla bilər. Onlar öz fəaliyyətlərini kommersiya məzmununda təşkil edərək, həm öz məsləhət və təklifləri ilə istehsalın müxtəlif sahələrinin inkişafına təkən verir, həm də bunun üçün istehsalın tələblərinə müvafiq olaraq, yeni ədəbiyyatları və təcrübələri öyrənirlər. Bu proses tələbələrin cəlb edilməsi onların öyrənmə motivasiyasının artmasına təkən verir.

Texnoparkların yaradılması kifayət qədər böyük maliyyə tələb etdiyi üçün artıq universitetin inkişafı müəyyən mərhələyə çatdıqdan sonra mümkündür. Sözü həqiqi mənada bu gün bəzi universitetlər istisna olmaqla, tədris müəssisələrinin yerləşdiyi ərazilərdə texnoparkların yaradılması üçün imkanlar məhduddur. Düzdür, həmin universitetlər şəhərin kənarında texnoparklar yarada bilərlər. Bu, onların fəaliyyətində müəyyən çətinliklərin yaranmasına səbəb ola bilər. Bu baxımdan texnoparkların yaradılmasının müəyyən zamana ehtiyacı var.

Bilik paradiqmasından innovativ təhsil paradiqmasına keçid

Qeyd etdiyimiz kimi, universitet 1.0 və universitet 2.0 modellərində biliklərin verilməsi prioritet idi. Hazırlanan kadr istehsalatda fəaliyyət göstərərək öyrəndikləri bilikləri xatırlamaqla (fikir verin: xatırlamaqla - keçən əsrin 70-80-ci illərinə qədər biliyin xatırlanması işinin uğur qazanması üçün kifayət idi) qarşısına qoyulmuş tələbləri yerinə yetirə bilirdi. Amma, xüsusən XX əsrin sonlarından başlayaraq cəmiyyətin inkişaf sürəti (hətta bəzi mənbələrə görə bəşəriyyətin qazandığı biliklərin mütləq əksəriyyəti son 30 ildə əldə edilib) bu yanaşmanın məqbul olmadığını göstərdi. Bu o deməkdir ki, universitet 1.0 və universitet 2.0 modellərinə əsaslanan ali təhsil müəssisələrində hazırlanan kadrların cəmiyyətin tələblərini ödəmək imkanları məhduddu. XX əsrin ikinci yarısının ortalarında artıq elə bir dövr yarandı ki, ali məktəbdə hazırlanan kadrlar təkə bilikləri xatırlamaqla rəqabətə tab gətirə bilmədilər. İstehsalda yeniliklər edə bilən, tədqiqatçılıq sərişələrinə malik olan işçilərə ehtiyac yarandı və universitetlərin qarşısına yeni tələblər qoyuldu. Bu tələblər bilik paradiqmasından innovativ təhsil paradiqmasına keçidi, yeni paradiqmaya keçid isə universitet 4.0 modelinin aktuallaşmasını şərtləndirdi. Tədqiqat universitetlərinin təşkili müəyyən şərtlər çərçivəsində mümkündür.

I. Təlim üçün münasib şəraitin yaradılması: - Bu şərt, ilk növbədə, “ağıllı auditoriya”ların yaradılmasını aktuallaşdırır. Sevindirici haldır ki, artıq ölkəmizdə bu məsələyə start verilib. Auditoriyalar “ağıllı lövhə”lər, proyektorlar və kompüterlərlə təchiz edilir. Bu auditoriyaların internet şəbəkəsinə qoşulması onların rəqəmsallaşma imkanlarını artırır.

Amma müasir təlim konsepsiyalarının tətbiqi auditoriyaların ənənəvi quruluşuna yeniliklər gətirilməsini tələb edir. Başqa sözlə desək, bu gün ali təhsil müəssisələrində informasiyanın ötürülməsində yeni texnologiyalar aktuallaşmışdır. Buna uyğun olaraq, mühazirə, seminar, laborator, praktik və digər məşğələlər öz sərhədlərinin hüdudlarından kənara çıxır. Bu, tələb edir ki, ali təhsil müəssisəsində yeni quruluşlu auditoriyalar yaradılsın. Məsələn, hər hansı bir məsələnin müzakirəsi üçün “dəyirmi masa” olan auditoriya; qrupla tədqiqat və ya layihə metodunun tətbiqi üçün 5-6 “dəyirmi masa”dan ibarət olan auditoriya; qövş şəkili, yeni tipli mühazirə auditoriyaları; laborator və praktik məşğələlər üçün xüsusi auditoriyalar və s. Təbii ki, bu gün ali məktəblərimizin auditoriya çatışmazlığı ilə üzleşməsi hamıya bəllidir. Belə şəraitdə müxtəlif formalı auditoriyaların yaradılması ehtimalı azalır. Lakin